

ડૉ. કિશોરસિંહ સોલંકી

જન્મ : 1-4-1949

કિશોરસિંહ સોલંકીનો જન્મ બનાસકાંઠા જિલ્લાના મગરવાડા ગામમાં થયો હતો. ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતા, નવલકથા, નિબંધ તેમજ ટૂંકીવાર્તા જેવાં વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપો તેમણે ખેડ્યાં છે. ‘વીરવાડા’ તથા ‘અરવલ્લી’ તેમની નોંધપાત્ર નવલકથાઓ છે અને ‘હાઈન્કા’ જેવું પ્રયોગશીલ કાવ્યસ્વરૂપ તેમણે ખેડ્યું છે.

‘પાદર’ નિબંધ આપણી વિસરાતી જતી ગ્રામચેતનાને ઉજાગર કરે છે. પાદર વિશેનાં પોતાનાં સંસ્મરણોને લેખકે કાવ્યમય બાનીમાં રજૂ કર્યાં છે.

અમે પાદરમાં રમીએ.

‘પાદર’ શબ્દ સાંભળતાની સાથે જ અમને આનંદ થાય છે; અમારા પગ નાચવા માંડે છે. જાણે પાદરની રેત અમને બોલાવતી હોય એવું લાગે છે.

અમે ‘પાદર’ને ‘ગોંદરું’ એવા નામે ઓળખીએ છીએ.

અમારે માટે ગોંદરું એ ચોકલેટ જેવું છે; એને મમળાવવાની મજા આવે છે.

મારા ગામના ગોંદરે બે વિશાળ વડ, જે દર વર્ષે પોતાની વડવાઈઓ વધારતા જાય. સામેના ભાગે ઊભેલી પીપરો અને પીપળા, બીજી બાજુ લીમડા. ગોંદરાની પાસે આવેલા કૂવામાંથી ગામ પાણી ભરે. મોટો હવાડો. બે બળદની જોડી કોસથી હવાડો ભરે. વચ્ચેના ભાગમાં ઝીણી ઝીણી વેળું. એ અમારું પાદર !

ગોંદરે તો આખા ગામનાં ટાબરિયાંનો મેળો જામે. કોઈનું છોકરું ઘર-વાસ કે શેરીમાં ન મળે તો ગોંદરે એની શોધ થાય. છોકરું ક્યાંક વડની વડવાઈઓ કે ઝાડની બખોલમાં લપાયેલું હોય તે મળી જાય. છોકરાને શોધવામાં જો એની માને તકલીફ પડે તો એનું આવી જ બને : ‘મારા પીટ્યા લડધા, તારો કૂટૂ ઓશલો તારો, અડધા દા’ડાથી તન આખા ગામમાં હોધુ સું. એવું બોલતાં બે-ચાર લાફા મારી

જ દે. બીજાં છોકરાં ઝાડના ઓઠે લપાઈને જોઈ રહે. અંદરો-અંદર કહે : ‘ચેવો માર્યો નઈ ? તો બીજા કહે : ‘તન તારી મા નથ મારતી ? પૂછનાર ચૂપ થઈ જાય.’

અમારી પહેલી નિશાળ તે આ ગોંદરું. નિશાળમાં તો અગિયાર વાગ્યે જવાનું હોય. ગામડાનાં લોકો તો સવારે ઘરનું વાસીદું, પાણી અને રોટલા ટીપીને, પરવારી બધાં ખેતરે નીકળી જાય. અમે ભણેશરીઓ, નેવાંનો છાંયડો નજીક આવે ત્યાં સુધી તો ફાટેલી થેલીઓમાંથી ફાટેલી ચોપડીઓ નોટોનાં પાનાં આઘાંપાછાં કરી, તૂટેલી સ્લેટના કકડા મિલાવતાં કંઈક લખીએ ન લખીએ અને ગોંદરે જવા નીકળી પડીએ !

સવારે નવ વાગ્યાથી અમારી નિશાળ શરૂ થાય. એમાંય કોઈ સાહેબને જતાં-આવતાં જોઈએ ત્યારે યુદ્ધભૂમિના સૈનિકોની જેમ વડની વડવાઈઓ કે ખોદેલા ખાડાઓમાં લપાઈ જઈએ. સાહેબ જો જોઈ જાય તો આવી જ બને. અમને એ વખતે સાહેબોની ધાક જબરી હતી !

આ ગોંદરું તો ગામનું નાક કહેવાય, ગામની શોભા કહેવાય, ગામ કેવું છે એ એના ગોંદરા પરથી જ પરખાઈ જાય. ગોંદરામાં તો આખા ગામનાં માણસો, ઢોર, કૂતરાં અને પશુ-પંખીઓનાં પગલાં જોવા મળે. સારા-માઠા પ્રસંગે ગોંદરે આખું ગામ ભેગું થાય. કૂવેથી પાણી ભરીને માથે બેડાં મૂકીને પાણિયારીઓ ઊભી-ઊભી વાતો કરતાં થાકે નહિ, યુવાનો જતાં-આવતાં મૂછો મરડતા જાય.

ગામનો મેળો પણ ગોંદરે ભરાય. બહારગામ કે ક્યાંય પણ જવાનું હોય વાયા ગોંદરેથી. ગોંદરું તો ગામનો જીવતો-જાગતો ચોપડો ! એમાં નામ લખાવ્યા વિના કોઈ આવી કે જઈ ન શકે ! કોઈનું મરણ થયું હોય તો મરનારનો ત્રીજો વિસામો ગોંદરે થાય. ગોંદરે જ મડદાના પગના અંગૂઠાને આગ મૂકાય પછી જ આવે છેલ્લો વિસામો સ્મશાન !

આનર્ત - ઉત્તર ગુજરાત - એટલે ભવાઈનો દેશ ! ચોમાસાના ચાર મહિના ભવાઈ બંધ હોય. અમારું ગામ મગરવાડા એટલે ભોજકોનું કેન્દ્ર ગણાય. આસો સુદ પાંચમની રાતે ગોંદરે ભવાઈના શ્રીગણેશ કરાય. એ સિવાય ભવાઈ બીજે ક્યાંય ભજવી ના શકાય એવો વણલખ્યો કાયદો ! ગોંદરે આવેલી પીંપરના થડ પાસે પડદા બંધાય, નરઘાં વાગે, ભૂંગોળ ફૂંકાય અને શરૂ થાય તા...તા...થૈ....થૈ....તુહુ....તુહુ.... અમે ટાબરિયાં એકબીજાને ધક્કા મારતાં, ચઢીઓમાં રેત ભરતાં અને મારામારી કરતાં આગળ બેસવા માટે મથીએ, પછી ભવાઈ જોવાનો ટેસડો પડી જાય. આખું ગામ અને આજુબાજુનાં ગામોના લોકો પણ ભવાઈ જોવા ઊમટે.

શિયાળામાં હુતુતુતુ કે આટાપાટા રમીને કડકડતી ઠંડી ઉડાડીએ. આમલી-પીપળી રમીએ. વડની વડવાઈઓના હીંચકા બનાવીએ. પડીએ-આખડીએ, ઊભા થઈએ, લંગડાઈએ, લડાઈએ, એકબીજાના કપડાં ફાડીએ, માથામાં રેત ભરીએ, રોતાં-રોતાં ગાળાગાળી કરીએ, સામસામાં પથરા મારીએ, લોહીલુહાણ થઈએ તોય થોડીવાર પછી બધું જ ભૂલીને ભેગાં મળીને રમવા માંડીએ ! બે ઘડીના ઝઘડા, ફરી એના એ. ન ફરિયાદ કે ફાંદો, જીવો મારા ભૈ મસ્તીમાં, આનંદમાં !

મજા તો આવે ઉનાળામાં, શાળાનો સમય સવારનો હોય. અગિયાર વાગ્યા ન વાગ્યા અને ઘર ભેગા થઈ જઈએ. ખાઈ-પીને શું કરીએ ? બપોરે ખેતરમાં ભાત લઈને નાછૂટકે બળબળતા બપોરમાં ગોંદરાની ગરમલાય રેતમાં અડવાણા પગે દાઝતા જવાનું. ત્યારે તો ચંપલ, બૂટ કે સૈન્ડલ સ્વપ્નમાં પણ જોયાં નહોતાં.

ઉનાળામાં ખેતરે જવાનું ન હોય તો અમને આનંદ થાય. ગરમલાય વાયરા વાતા હોય, લૂ

ફૂંકાતી હોય, તોય અમે છાંયડામાં ગોંદરે રમતાં હોઈએ. કોઈ બપોર કે તડકો ન જુએ ! રમવું રમવું ને રમવું એ જ અમારો મુદ્રાલેખ !

સાચા અર્થમાં ગોંદરું તો ગરમ ઝરતી બપોરનું જ. આખા ગામનાં ઢોર બપોરે વગડેથી ગોંદરે આવી ગયાં હોય. હવાડામાંથી પાણી પીને, પીંપર, પીપળો, લીમડી કે વડના છાંયડે બેઠાં હાંફતાં હોય, કેટલાંક તો સામસામે શીંગડાં ભરાવીને બાખડતાં હોય. ગોવાળિયા ખાવા માટે ઘેર જાય ત્યારે અમે બેઠેલી ભેંસોની પીઠ પલાણીને રાજાના ઠાઠથી ડોલતા હોઈએ, ભેંસની સવારી કરવી એ પણ એક લ્હાવો છે. જો કોઈ ભેંસ અળવીતરી હોય તો ઝમ્મ દઈને ઊભી થઈ મારવા દોડે. કોઈ શીંગડાં હલાવે, કોઈ પૂંછડું વીંઝે પણ અમે તો વગડાના વનેર જેવા ! બપોરે તો ગોંદરે અમે જ ગોવાળિયા ગોકુળ ગામના ! આખું ગોંદરું માથે કરીને ફરીએ, પરસેવાથી નહાઈએ.

ઉનાળાની અજવાળી રાત હોય. અમે આખો દિવસ ગરમીથી ઉકળ્યા હોઈએ. રાતે ખાધું ના ખાધું અને ગોંદરે પહોંચી જઈએ. ગોંદરે રમવા જવાની જબરી તાલાવેલી થાય. થોડો સમય મળ્યો નથી કે દોડતા પહોંચી જઈએ. ભલે પાછળ અમારા નામની બૂમાબૂમ થતી હોય. મોડી રાતે રેત ઠરે. અમે રેતમાં આળોટીએ. અમને રેત વહાલી લાગે. મોડી રાત સુધી ઘેર જવાની ઈચ્છા જ ન થાય. કોઈને કોઈ હાથમાં સોટી લઈને અમને બોલાવા આવે. મારવું અને માર ખાવો એ અમારો તો કુદરતી ક્રમ ! ક્યારેક તો ઠંડી રેતીમાં ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયા હોઈએ તો અમારું આવી જ બને ! ચાંદનીમાં ચળકતી રેતને માણવાનો પણ એક આનંદ હોય છે. પહેરણ કાઢી, હાથ પહોળા કરી ગોંદરાને માપતા આરામથી પડ્યા રહીએ. ગોંદરું તો અમારે ઍરકન્ડિશન, મારા માથામાં હજી પણ ગોંદરાની રેત ભરાયેલી છે.

પાનખરમાં તો ખરેલાં પાંદડાંથી આખું ગોંદરું ભરાઈ જાય. એના ઉપર ચાલવાની પણ એક મજા છે. ક્યારેક કોઈના ઘરમાંથી સળગતો દેવતા લઈ આવીએ અને આખું ગોંદરું સળગાવીએ. કોઈ વૃદ્ધ જોઈ જાય તો ઠપકો આપે : ‘અલ્યા, ચ્યમ હળગાયું ? ઈમાં તો કીડી-મંકોડા ને જીવાત હોય તે બળી જાય. તમોને પાપ લાગશે.’ અમોને પાપ ના લાગે એ માટે ફટોફટ આગ ઓલવી નાખતા. જીવતા જીવને અમારાથી કેવી રીતે બળાય ? એવા તો અમે જીવદયાવાળા !

વર્ષારાણી તો ગામડાંનો પ્રાણ છે. ગામડાંનો આધાર ચોમાસું જ છે. વરસાદ આવતાંની સાથે જ આખા ગામને નવડાવતાં-ધોતાં ચોમાસું નેવાંનાં પાણી ગોંદરે ભેગાં થઈ જાય. પાણી ત્યાંથી સીધાં જ તળાવમાં જાય. ખળખળ જતા પાણીમાં અમે આખા ગોંદરે વેરાઈ જઈએ. વરસાદમાં પલળવાનો

પણ એક રોમાંચ હોય છે. ગોંદરાનાં વૃક્ષોને અથડાઈને પાછું પડતું, આજુબાજુની વાડ સાથે અથડાતું, ગામના કચરાને ઢસડી જતું કે વડવાઈઓમાં અટવાઈ જતું પાણી જોવાનો આનંદ આવતો.

આખી દુનિયાના રસ્તાઓ સાથે અમારું ગોંદરું સંકળાયેલું છે. એનો સંબંધ જીવંત છે. કોઈ વટેમાર્ગુ કે કોઈ પણ અતિથિ ગોંદરે પોરો ખાઈને જ આગળ જાય. કેટલીક જ્ઞાતિઓની પંચાત અહીં ભરાય, અહીં જ વિહરતી-વિચરતી જાતિઓ આવીને ડેરા-તંબૂ તાણે. પોતાના નાના-મોટા ધંધા કરીને પેટગુજારો કરે. પછી ઉચાળા ઉપાડીને બીજે જાય. ગામકૂવો અને મંદિર પણ ગોંદરે જ હોય.

આ ગોંદરે ધીંગાણાં મંડાણાં છે. લાકડીઓ, ધારિયાં અને તલવારો ઉછળ્યાં છે. ઢોલ ધ્રબૂક્યા છે. સરકારી લફરાં થયાં છે. પેઢીઓની પેઢીઓ ગોંદરેથી પસાર થઈ ગઈ છે. ગોંદરે ઘણી તડકી-છાંયડી જોઈ છે. ગોંદરું ગામની જાહોજલાલી અને એની ચડતી-પડતીનું સાક્ષી છે. એની રેતીના કણકણમાં ઈતિહાસનું એક-એક પાનું લપાયું છે.

મારાં કોમળ-કોમળ પગલાંને સાચવતું આ ગોંદરું આજે મારામાં ધીમેધીમે ઊગી રહ્યું છે. હું રોમાંચિત બની જાઉં છું. પૂંઠવાળીને પાછળ જોઉં છું તો મારા ગોંદરાને કાળોતરો ડંખી ગયો છે. એના માથે કાળાં કાળાં શીંગડાં ઊગી ગયાં છે.

ક્યાં છે મારું ગઈકાલનું ગોંદરું-પાદર ? વડની વડવાઈઓમાં રાતનો પોરો ખાવા પાછા ફરતાં પંખીઓની પાંખ લઈને ઊડું છું મારા ગામના પાદર તરફ.....

(‘સુગંધનો સ્વાદ’ નિબંધ સંગ્રહમાંથી)

શબ્દસમજૂતી

ગોંદરું - ગામનાં ઢોર ઊભાં રહે તે ભાગોળ, **પાદર હવાડો** - ઢોરને પાણી પીવાનો કુંડ **વેળુ** - રેતી **ટાબરિયાં** - નાનાં બાળકો **બખોલ** - પોલાણ **લડધો** - (અહીં) રખડતો છોકરો **ધાક** - બીક, ડર **ટેસડો** - મજા **મુદ્રાલેખ** - આદર્શ વાક્ય **ભૂંગોળ** - ભૂંગળ **ઍરકન્ડિશન** - ઍરકન્ડિશનર (વાતાનુકૂલિત યંત્ર) **ધીંગાણાં** - મારામારી, લડાઈ **વનેર** - રખડેલ, જંગલી **કાળોતરો** - કાળો સાપ, (અહીં) કાળરૂપી નાગ (સાપ)

રૂઢિપ્રયોગો

મેળો જામવો - ઘણા માણસોનું એકઠા થવું તે **ગામનું નાક** - (અહીં) ગામનું ગૌરવ, ગામની શોભા **મૂછ મરડવી** - અભિમાન કે શૂરાતન બતાવવું **શ્રીગણેશ કરવા** - કાર્યનો શુભારંભ કરવો **માથે કરવું** - અઘટિત વર્તન દ્વારા લોકોને વ્યાકુળ કરવા **પોરો ખાવો** - આરામ લેવો **તડકી-છાંયડી જોવી** - સુખ-દુઃખમાંથી પસાર થવું **પૂંઠ વાળવી** - પાછા વળીને જોવું

ભાષાસજ્જતા

નીચેની સંજ્ઞાઓ વાંચો :

ડહાપણ, ખટાશ, ઊંઘ, પ્રેમ, સુખ, દુઃખ, આનંદ

ઉપરની સંજ્ઞાઓ વિવિધ ભાવ બતાવે છે. આવી સંજ્ઞાઓને ભાવવાચક સંજ્ઞાઓ કહે છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો :

- (1) ગોંદરે ઢોરને પાણી પીવા બનાવેલા કુંડને શું કહે છે ? ☐
(ક) ખાડો (ખ) હવાડો (ગ) કુંડ (ઘ) જળવાડો
- (2) ગામનો જીવતો જાગતો ચોપડો લેખક કોને કહે છે ? ☐
(ક) તળાવને (ખ) ગોંદરાને (ગ) પુસ્તકાલયને (ઘ) વડલાને
- (3) લેખક ના છૂટકે ખેતરમાં શું લઈને જતા હતા ? ☐
(ક) બળદ (ખ) ભેંસો (ગ) ભાત (ઘ) સ્લેટ-પેન

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં આપો :

- (1) ગામના ગોંદરે શું શું આવેલું છે ?
(2) સાહેબને આવતા જોઈ છોકરાં શું કરતાં ?
(3) ગોંદરું 'ગામનું નાક' કેમ કહેવાય છે ?
(4) ગામના પાદરમાં આવેલા પરિવર્તનથી લેખક શી લાગણી અનુભવે છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ત્રણ-ચાર વાક્યોમાં આપો :

- (1) ઉનાળાના બપોરે ગોંદરું કઈ રીતે ઉપયોગી બને છે ?
(2) લેખક વરસાદનો આનંદ કઈ રીતે માણે છે ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) લેખકે ગામના પાદરમાં ઊજવાતા કયા-કયા પ્રસંગોની વાત કરી છે ?
(2) લેખકે ગામના પાદરમાં રમાતી કઈ-કઈ રમતોની વાત કરી છે ?

(3) લેખક વરસાદનો આનંદ કઈ રીતે માણે છે ?

(4) ગામનું પાદર કઈ-કઈ બાબતોનું સાક્ષી છે ?

(5) ચોમાસાની ઋતુ-સમયના ગોંદરાનું વર્ણન કરો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) ગામના પાદરમાં કે મહોલ્લામાં કયા પ્રસંગોની ઊજવણી થાય છે ?

(2) ગામના પાદરમાં કે મહોલ્લામાં કઈ-કઈ રમતો રમો છો ?

(3) ગામના પાદરમાં કે મહોલ્લામાં થતી પ્રવૃત્તિઓની યાદી કરો.

3. નીચેના રૂઢિપ્રયોગના અર્થ આપી વાક્યમાં પ્રયોગ કરો :

(1) હેલે ચઢવું (2) મૂછ મરડવી (3) લહાવો લેવો

4. તમારા ગામના પાદર કે મહોલ્લાનું વર્ણન કરો.

5. ભાવવાચક સંજ્ઞાનો ઉપયોગ થયો હોય તેવાં વાક્યો પાઠમાંથી શોધીને લખો.

6. પ્રસંગલેખન કરો :

‘મને યાદ આવે છે મારા બાળપણનો પ્રસંગ’

પ્રવૃત્તિઓ

- તમારા ગામના પાદરનું ચિત્ર દોરો.
- તમે તમારા ગામના પાદર કે મહોલ્લામાં કેવી પ્રવૃત્તિ કરશો ? વર્ગમાં ચર્ચા કરો.
- ગામડાનો મહિમા ગાતાં ગીતો મેળવો અને અંક તૈયાર કરો.

